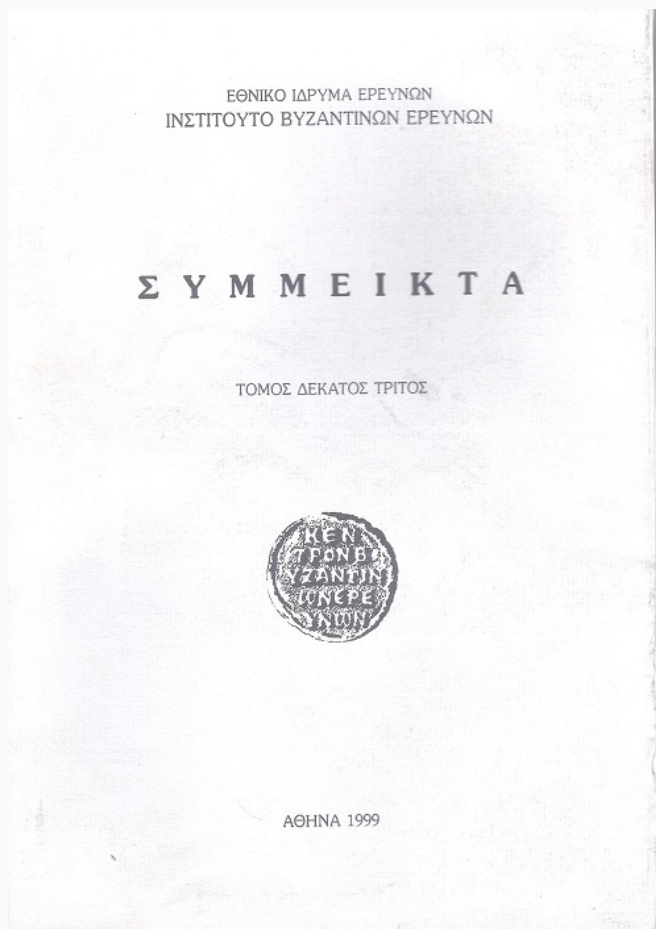

Byzantina Symmeikta

Vol 13 (1999)

SYMMEIKTA 13

Ένα μολυβδόβουλλο του Αλεξίου Α' Μεγαλοκομνηνού

Πάρις ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.869](https://doi.org/10.12681/byzsym.869)

Copyright © 2014, Πάρις ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ Π. (1999). Ένα μολυβδόβουλλο του Αλεξίου Α' Μεγαλοκομνηνού. *Byzantina Symmeikta*, 13, 247–261. <https://doi.org/10.12681/byzsym.869>

ΠΑΡΙΣ ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ

ΕΝΑ ΜΟΛΥΒΔΟΒΟΥΛΛΟ ΤΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ Α΄ ΜΕΓΑΛΟΚΟΜΝΗΝΟΥ*

Στη σύμβίό μου Αθηνά
και τη μητρογονική οικογένειά της,
όπου ακόμη μιλούν ποντιακά,
και όταν αναφέρονται στην πατρίδα,
εννοούν την Τραπεζούντα

Για την εικονογράφηση ενός κειμένου με αντικείμενο τα Κράτη που δημιουργήθηκαν στο Βυζαντινό χώρο μετά την Δ΄ σταυροφορία, που δημοσιεύθηκε στο ένθετο «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας *Καθημερινή* (1/11/1998), τοποθετήθηκε η φωτογραφία από ένα ανέκδοτο μολυβδόβουλλο. Τη φωτογραφία παραχώρησε στην εφημε-

* Συνομογραφίες:

BRYER, David Komnenos = A. BRYER, David Komnenos and Saint Eleutherios, *Ἀρχαῖον Πόντου* 42, 1988-1989, 161-188· *Collection Seyrig* = J.-Cl. CHEYNET - Cécile MORRISON - W. SEIBT, *Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Παρίσι 1991· GRIERSON, *Byzantine Coins* = Ph. GRIERSON, *Byzantine Coins*, Berkeley-Los Angeles 1982· ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ = Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα* (Συλλογὴ Ἀναστασίου Κ. Π. Σταμούλη), Αθήνα 1930· LAURENT, *Corpus* = V. LAURENT, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*, II. *L'administration centrale*, Παρίσι 1981, V. *L'église*, Παρίσι 1963-1972· LAURENT, *Orghidan* = V. LAURENT, *Documents de sigillographie. La collection C. Orghidan*, Παρίσι 1952· LAURENT, *Vatican* = V. LAURENT, *Les sceaux byzantins du médailleur vatican. Medagliere della Biblioteca Vaticana I*, Βατικανό 1962· NESBITT-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ = J. NESBITT - Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, III, Washington 1996· ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Cinq actes* = Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Cinq actes inédits du patriarche Michel Autôreianos*, *REB* 25, 1967, 113-145 (= ΟΨΙΔΙΣ, *Documents et études sur les institutions de Byzance [VIIe-XVe s.]*, Λονδίνο 1976, XV)· *Studies* = Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Studies in Byzantine Sigillography*, Washington 1987· ΚΕΞ· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Ἱστορία = Nicetae Choniatae, Historia*, έκδ. I. A. VAN DIETEN, Βερολίνο 1975 [CFHB XI]· Μ. ΧΩΝ. = *Μικαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σωζόμενα*, έκδ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Αθήνα 1879-1880· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Λόγος 18΄ = Nicetae Choniatae, Orationes et epistulae*, έκδ. I. A. VAN DIETEN, Βερολίνο 1973 [CFHB III], 129-147· ZV = G. ZACOS - A. VEGLERY, *Byzantine Lead Seals I/1-3*, Βασιλεία 1972, II, Βέρνη 1984.

ρίδα ο κύριος Ακύλας Μήλλας. Στη διάρκεια του συνεδρίου για την «Ανοχή και καταστολή» που οργάνωσε το ΙΒΕ στις αρχές Νοεμβρίου 1998, ο ρώσος βυζαντινολόγος κ. S. P. Καρρον αναρωπήθηκε αν πράγματι το μολυβδόβουλλο αυτό ανήκε στον θεμελιωτή του βυζαντινού Κράτους της Τραπεζούντας, τον Αλέξιο Α΄ ΜεγαλοΚομνηνό, όπως υπέθετε η λεζάντα της εικόνας. Επειδή το μολυβδόβουλλο εικονογραφούσε το κείμενό μου, ανέλαβα να διερευνήσω αν η υπόθεση είχε κάποια βάση.

Το μολυβδόβουλλο (εικόνα 1) βρέθηκε το 1963 στην Ακρόπολη της Τραπεζούντας και έως το 1972 ανήκε στον κύριο Μήλλα. Κατόπιν, πέρασε στη συλλογή Ζάκου. Τον Οκτώβριο του 1998, το μολυβδόβουλλο δημοπρατήθηκε¹. Το ενημερωτικό δελτίο Spink, που ανήγγειλε την δημοπρασία, αναφέρει ότι το μολυβδόβουλλο έχει βάρος 45,63 γραμ. και το περιγράφει ως εξαιρετικά σπάνιο και κομψό. Το δημοσίευμα χρονολογεί το μολυβδόβουλλο στο ΙΒ΄ αιώνα και το αποδίδει σε κάποιο μέλος της οικογένειας των Κομνηνών².

Στον εμπροσθότυπο, το μολυβδόβουλλο φέρει παράσταση της Ανάστασης και την επιγραφή ΗΑΓΙΑ|ΑΝΑ-ΤΑ|CIC= 'Η 'Αγία 'Ανάστασις. Η απεικόνιση είναι ίδια με παραστάσεις της Ανάστασης σε άλλα μολυβδόβουλλα, όπου ο αναστημένος Χριστός ανασύρει τον Αδάμ από τον κάτω κόσμο. Πίσω από τον Αδάμ, που εικονίζεται γονατιστός, βρίσκεται μια ακόμη μορφή, που μπορεί να ταυτιστεί με την Εύα. Στη δεξιά πλευρά εμφανίζονται δύο μορφές, από τη μέση και πάνω, που ταυτίζονται με τους προφητάνακτες της παλαιάς Διαθήκης, Δαβίδ και Σολομώντα.

Στον οπισθότυπο του μολυβδόβουλλου εικονίζονται δύο όρθιες μορφές με στρατιωτική αμφίεση. Η μία από τις δύο μορφές, η αριστερή, φέρει την επιγραφή Α|ΛΕ|ΖΙ|ΟC|Ο|ΚΟ|ΜΝΗ|ΝΟC = 'Αλέξιος ό Κομνηνός. Η μορφή κρατά γυμνό ξίφος, που σπρίζεται στον ώμο. Εντύπωση προκαλεί το κάλυμμα του κεφαλιού: πρόκειται για ένα μυτερό κράνος.

Η άλλη μορφή φέρει φωτοστέφανο και επιγράφεται ΘΓΕΩΡ|ΓΙΟC= 'Ο 'Α(γιος) Γεώργιος. Ο άγιος Γεώργιος σηκώνει το αριστερό χέρι με το οποίο κρατά ίσως πυρσό, ενώ με το δεξί κρατά τον βραχίονα του άλλου προσώπου του μολυβδόβουλλου. Η απεικόνιση του αγίου Γεωργίου διαφέρει από αυτή που εμφανίζεται σε άλλα μολυβδόβουλλα. Συνήθως, στις ολόσωμες απεικονίσεις του, ο άγιος παρουσιάζεται να κρατά με το δεξί χέρι δόρυ και με το αριστερό ασπίδα³.

1. Το μολυβδόβουλλο πωλήθηκε σε άγνωστο συλλέκτη. Η παρούσα τύχη του δεν είναι γνωστή.

2. Spink, *Auction 127: Byzantine Seals from the Collection of George Zacos, Part I*, αρ. 93.

3. Υπάρχει ένα μολυβδόβουλλο όπου ο άγιος Γεώργιος, με στρατιωτική στολή, κρατά στο δεξί χέρι δόρυ και στο αριστερό σπαθί, αντί για τη συνηθισμένη ασπίδα. Το μολυβδόβουλλο ανήκε στον Αδριανό Κομνηνό, αδελφό του Αλεξίου Α΄, LAURENT, *Corpus*, II, αρ. 939, βλ. και παρακάτω, σημ. 11.

Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι το μολυβδόβουλλο εικονίζει τον ιδιοκτήτη του. Όπως τα νομίσματα που απεικονίζουν τον ιδιοκτήτη τους πλάι στην πραγματική ή συμβολική παρουσία του Χριστού, της Παναγίας και αγίων⁴, έτσι και τα μολυβδόβουλλα με όμοιες παραστάσεις πρέπει να ανήκουν σε κατόχους της πολιτικής εξουσίας και καταδεικνύουν τον εκλεκτό του θεού. Πράγματι, υπάρχουν και δύο ακόμη μολυβδόβουλλα όπου απεικονίζεται ο ιδιοκτήτης μαζί με έναν άγιο πολεμιστή: α. Ένα μολυβδόβουλλο της εποχής των Κομνηνών. Το μολυβδόβουλλο από τη μία απεικονίζει το αυτοκρατορικό ζεύγος, τον Αλέξιο Α΄ και την αυγούστα Ειρήνη, και από την άλλη τον γιο τους Ιωάννη, με αυτοκρατορικό ένδυμα πλάι σε έναν στρατιωτικό άγιο. Ο Ιωάννης φέρει τον τίτλο του *δεσπότη*, δηλαδή του αυτοκράτορα. Ο Laurent το θεωρεί ως κέρμα (*méreau*), που ο κάτοχός του χρησιμοποιούσε για να έχει πρόσβαση σε κάποια τελετή ή αυτοκρατορική διανομή⁵. β. Ένα μολυβδόβουλλο του Ιωάννη Δούκα Αγγέλου, που χρονολογείται κατά την περίοδο της λατινικής κατοχής της Κωνσταντινούπολης. Ο Ιωάννης, ντυμένος με αυτοκρατορικό ένδυμα, απεικονίζεται πλάι στον άγιο Δημήτριο, τον πολιούχο άγιο της Θεσσαλονίκης, που απλώνει το χέρι του στους ώμους του, σε ένδειξη προστασίας. Δεξιά εικονίζονται τα τείχη της πόλεως της Θεσσαλονίκης. Στην επιγραφή του οπισθότυπου, ο Ιωάννης ονομάζεται «πιστός βασιλεύς και αυτοκράτωρ»⁶. Όπως είναι γνωστό, ο Ιωάννης ονομάστηκε αυτοκράτορας από τον πατέρα του, Θεόδωρο Δούκα Άγγελο, που τυφλός δεν ήταν δυνατό να ασκήσει την αυτοκρατορική εξουσία μετά την επιστροφή του από την αιχμαλωσία στη Βουλγαρία⁷. Αντίθετα από τον πατέρα του, ο Ιωάννης δεν στέφθηκε ποτέ αυτοκράτορας και εγκατέλειψε τον αυτοκρατορικό τίτλο το 1242, προκειμένου να ειρηνεύσει με τον Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη⁸. Βέβαια, τα δεδομένα είναι πενιχρά, αλλά είναι δυνατόν να κάνουμε μια υπόθεση εργασίας: και στα δύο μολυβδόβουλλα, η παρουσία του στρατιωτικού αγίου υποδηλώνει την εγγύτητα προς το θρόνο αυτών που, αν και φέρουν τον τίτλο, δεν είναι ακόμη αυτοκράτορες. Ο ιδιοκτήτης του μολυβδόβουλλού μας, ο Αλέξιος Κομνηνός, δεν φέρει κανένα τίτλο και εικονίζεται με στρατιωτική στολή πλάι σε έναν στρα-

4. Για την παρουσία αγίων στα νομίσματα, GRIERSON, *Byzantine Coins*, 220–221, και ιδιαίτερα μετά το 1204, *ό.π.*, 242.

5. LAURENT, *Orghidan*, αρ. 687, πρβλ. Ν. ΖΗΚΟΣ, Βυζαντινά μολυβδόβουλλα του μουσείου Κομοτηνής, *Studies II*, αρ. 11, 179–180. Ο GRIERSON, *Byzantine Coins*, 219 και 225 εξέφρασε την άποψη ότι πρόκειται για νόμισμα. Για την έννοια του κέρματος ZV, αρ. 2727 σελ. 1529, πρβλ. και J. NESBITT, *Byzantine Copper Tokens*, *Studies II*, 71 κ.ε.

6. ZV, αρ. 115.

7. D. M. NICOL, *The Despotate of Epirus*, Οξφόρδη 1957, 134–135.

8. *Ό.π.*, 137–139.

τιωτικό άγιο. Θα μπορούσαμε, επομένως, να υποθέσουμε ότι ο ιδιοκτήτης του μολυβδόβουλλου, Αλέξιος Κομνηνός, ήταν ένας στρατιωτικός, ο οποίος από το γεγονός και μόνον ότι απεικονίζεται στο μολυβδόβουλλο παρουσιάζοταν ως διεκδικητής του αυτοκρατορικού τίτλου.

Δύο Αλέξιοι Κομνηνοί, ο ιδρυτής της δυναστείας των Κομνηνών και ο θεμελιωτής του κράτους της Τραπεζούντας, βρέθηκαν στη θέση του υποψηφίου αυτοκράτορα. Ο Αλέξιος Α΄ βρέθηκε στη θέση αυτή όταν τέθηκε επικεφαλής της επανάστασης κατά του Νικηφόρου Βοτανειάτη και έως την στέψη του, στις 4 Απριλίου του 1081. Όμως, για την ταύτισή του με τον ιδιοκτήτη του μολυβδόβουλλου υπάρχουν δύο εμπόδια: α. Οι παραστάσεις ευαγγελικών σκηνών στα μολυβδόβουλλα γίνονται της μόδας την εποχή των Κομνηνών⁹, αλλά φαίνεται απίθανο να χρησιμοποιήθηκε μια από αυτές, η Ανάσταση, από τον ιδρυτή της δυναστείας πριν ανέλθει στο θρόνο, και β. Πριν γίνει αυτοκράτορας, ο Αλέξιος Κομνηνός τοποθετούσε στα μολυβδόβουλλα του ως προστάτη τον άγιο Δημήτριο¹⁰, ενώ ο άγιος Γεώργιος εμφανίζεται ως προστάτης του αδελφού του Αδριανού¹¹. Ο τρίτος αδελφός, Ισαάκιος Κομνηνός, χρησιμοποιούσε στα μολυβδόβουλλα του τη μορφή ενός τρίτου στρατιωτικού αγίου, τον άγιο Θεόδωρο¹². Η ταύτιση, επομένως, του Αλεξίου Κομνηνού του μολυβδόβουλλου με τον ιδρυτή της δυναστείας των Κομνηνών φαίνεται απίθανη.

Ο άλλος Αλέξιος Κομνηνός, στρατιώτης στον προθάλαμο της αυτοκρατορικής εξουσίας, ήταν ο θεμελιωτής του κράτους της Τραπεζούντας. Εκκινώντας από τη διαπίστωση αυτή, θα εξετάσουμε τα στοιχεία που συνηγορούν στην επιβεβαίωση της υπόθεσής μας, ότι δηλαδή ιδιοκτήτης του μολυβδόβουλλου ήταν ο Αλέξιος Α΄ ΜεγαλοΚομνηνός.

Η παράσταση του ιδιοκτήτη του μολυβδόβουλλου Αλεξίου Κομνηνού που φέρει το ξίφος στον ώμο, πλάι στον άγιο Γεώργιο, πρέπει να είναι εμπνευσμένη από απεικονίσεις σε μολυβδόβουλλα ζευγών αγίων. Πηγή έμπνευσης για το μολυβδόβουλλο του Αλεξίου Κομνηνού πρέπει να ήταν η παράσταση στο μολυβδό-

9. Σε μεγάλο μέρος, οι παραστάσεις αυτές, ανήκαν σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, βλ. π.χ. ZV, αρ. 2713-2715, 2738, 2741, 2743.

10. ZV, αρ. 2703-2707β, LAURENT, *Corpus II*, 933-936, *Collection Seyrig*, αρ. 53, 125, L. ΜΑΚΣΙΜΟΝΙĆ - Μ. ΡΟΡΟΝΙĆ, *Les sceaux byzantins de la région danubienne en Serbie*, *Studies II*, 216.

11. ZV, αρ. 2708-2709β, LAURENT, *Corpus II*, 939, 940, ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, αρ. 337 (σελ. 95), αρ. 338 (σελ. 96), αρ. 449 (σελ. 134), J. ΒΑΡΝΕΑ, *Les sceaux byzantins mis à jour à Noviodunum*, *Studies II*, 153-161. Τον άγιο Γεώργιο ως προστάτη, χρησιμοποιούσε και ο κουροπαλάτης Ιωάννης: ZV, αρ. 2681 και 2681bis.

12. ZV, αρ. 2701-2702, *Collection Seyrig*, αρ. 162.

βουλλο του νοβελίσσιμου, πρωτοβεστιαρίου και μεγάλου δομestίκου τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς Ἰωάννη, ο οποίος ἐζῆσε την περίοδο των Κομνηνῶν¹³ ἢ κάποια παρόμοια τῆς ἴδιας εποχῆς. Στον εμπροσθότυπο του μολυβδόβουλλου του Ἰωάννη εικονίζεται ο αρχάγγελος Μιχαὴλ με γυμνό ξίφος στον ὦμο και κρατώντας το θηκάρι στο ἄλλο χέρι¹⁴. Πλάι στον αρχάγγελο εικονίζεται ο ἅγιος Δημήτριος που κρατά δόρυ και ασπίδα. Ἐνα ἄλλο μολυβδόβουλλο που χρονολογεῖται στον ΙΓ΄ ἢ τον ΙΔ΄ αἰῶνα σχετίζεται με την Τραπεζούντα και την αυτοκρατορική οικογένεια. Το μολυβδόβουλλο ἀνῆκε στη μονή τῆς Θεοτόκου τῆς Θεοσκέπαστης, μια μονή που εντοπίζεται με μεγάλη πιθανότητα στην Τραπεζούντα και που αποτέλεσε ταφικό παρεκκλήσι των ΜεγαλοΚομνηνῶν¹⁵. Στο μολυβδόβουλλο αὐτό εικονίζονται ο ἅγιος Γεώργιος και ο ἅγιος Θεόδωρος σε συνδυασμό. Ο ἅγιος Γεώργιος, στη θέση του Ἀλεξίου Κομνηνού, κρατά με το δεξί χέρι γυμνό ξίφος ακουμπισμένο στον ὦμο, ἔχοντας το θηκάρι στο ἄλλο χέρι. Πλάι του βρίσκεται ο ἅγιος Θεόδωρος, που κρατά δόρυ με το δεξί και ασπίδα με το αριστερό χέρι. Ἄν, λοιπόν, το μολυβδόβουλλο του Ἀλεξίου Κομνηνού αποτέλεσε την πηγή ἐμπνευσης, το πρότυπο, για την κατασκευή του μολυβδόβουλλου τῆς μονῆς, τότε ἰδιοκτῆτης του ἦταν πιθανότατα ο ἰδρυτῆς του κράτους τῆς Τραπεζούνας.

Ὅπως αναφέραμε, το μολυβδόβουλλο βρέθηκε στην Τραπεζούντα, στην περιοχή τῆς οποίας ο Ἀλέξιος Κομνηνός ἀνέπτυξε την προσπάθεια του να θεμελιώσει ἕνα κράτος. Ὅπως ἔδειξε η ἔρευνα των Cheynet-Morisson, τα μολυβδόβουλλα κυκλοφοροῦν σε μεγάλο ποσοστό στην περιοχή ὅπου ο ἰδιοκτῆτης τους ασκούσε κάποια δραστηριότητα¹⁶. Η διαπίστωση αὐτή ἀποτελεῖ ἕνα ἐπιπλέον στοιχεῖο για την ταύτιση του ἰδιοκτῆτη με τον Ἀλέξιο Κομνηνό, ἰδρυτῆ του Κράτους τῆς Τραπεζούνας.

Εἶναι γνωστό ὅτι ο Ἀλέξιος Κομνηνός και ο ἀδελφός του, ο Δαβίδ, δέχθηκαν τὴ βοήθεια τῆς θεῆς τους και βασίλισσας τῆς Γεωργίας, Θάμαρ, προκειμένου να

13. LAURENT, *Corpus* II, αρ. 937· NESBITT - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ III, αρ. 99.7. Οἱ Nesbitt - Oikonomides ἀρνούντι την ταύτιση του ἰδιοκτῆτη του μολυβδοβούλλου με τον ἀδελφό του Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνού, Ἰωάννη, ὅπως και με τον ευνοῦχο Ἰωάννη. Ἐπισημαίνουν ὅτι, ἐνῶ η παρουσία του ἁγίου Δημητρίου παραπέμπει στην εποχὴ του Ἀλεξίου, η ἀπεικόνιση του αρχάγγελου Μιχαὴλ παραπέμπει στον Ἰσαάκιο Κομνηνό, που ἔχει ἐκδώσει νόμισμα, ἀλλὰ και μολυβδόβουλλο κρατώντας το γυμνό σπαθί ἐπὶ του ὦμου.

14. Ο αρχάγγελος Μιχαὴλ εικονίζεται συχνά σε αὐτὴ τὴν στάση, βλ. π.χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, αρ. 110 (σελ. 23), 115 (σελ. 24), 117 (σελ. 25).

15. LAURENT, *Vatican*, αρ. 170· LAURENT, *Corpus* V/2, αρ. 1295.

16. J.-C. CHEYNET - Cécile MORISSON, Lieux de trouvaille et circulation des sceaux, *Studies* II, 116-118.

οργανώσουν το κράτος του βυζαντινού Πόντου¹⁷. Δεδομένου ότι ο Αλέξιος Κομνηνός δεν φέρει στο μολυβδόβουλλο κανένα τίτλο, υποθέτουμε ότι αυτό χρονολογείται από την περίοδο κατά την οποία ο ιδρυτής του κράτους της Τραπεζούντας προσπαθούσε να εδραιώσει την εξουσία του. Όπως ήδη αναφέραμε, ο Αλέξιος Κομνηνός του μολυβδόβουλλού μας φοράει ένα μυτερό κράνος. Πρόκειται για ένα κράνος που αποτελεί μέρος της στρατιωτικής ενδυμασίας των ανατολικών λαών¹⁸. Ωστόσο, τον ίδιο τύπο κράνους έφεραν και οι στρατιώτες στη Ρωσία και στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Πράγματι, στο μουσείο της Μόσχας υπάρχει ένα τελετουργικό κράνος που χαρακτηρίζεται ως «ελληνικό» και το οποίο φέρει παράσταση της Δείσεως. Το κράνος αυτό χρονολογείται τον ΙΓ΄ αιώνα και υπάρχουν πολλές αμφιβολίες για την προέλευσή του¹⁹. Κράνη του ίδιου τύπου, χρονολογημένα στον ΙΒ΄-ΙΓ΄ αιώνα, προέρχονται από περιοχές νότια του Κιέβου και αποδίδονται σε πρόσμιξη στοιχείων από ρωσικά και νομαδικά κράνη²⁰. Μολονότι δεν διαθέτουμε συγκεκριμένα στοιχεία για χρήση κράνους αυτού του τύπου στη Γεωργία, η γεωγραφική διασπορά των ευρημάτων καθιστά εύλογη την υπόθεση ότι το κράνος με μυτερή απόληξη αποτελούσε μέρος της στρατιωτικής αμφίσεσης και στην επικράτεια αυτή. Ο Αλέξιος Κομνηνός παρουσιάζεται στο μολυβδόβουλλό του με μυτερό κράνος ώστε να αναγνωρίζεται από τον στρατό που οδηγούσε.

17. S. P. ΚΑΡΦΟΝ, *Empire of Great Comnenoi. Some Remarks on Particularities of its Foundation, Actes du XVe Congrès International d'Etudes Byzantines, IV Communications*, Αθήνα 1980, 153-159.

18. Για ένα παρόμοιο κράνος, του Η΄ αιώνα από την Πάφο της Κύπρου, βλ. Α. ΒΟΤΤΙΝΙ et alii, *Antike Helme, Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin*, Mainz 1988, 34. Βλ. και Α. ΒΙΒΑΡ, *Cavalry Equipment and Tactics on the Euphrates Frontier*, *DOP* 26, 1972, 273-291, που δημοσιεύει τις φωτογραφίες από δύο χαράγματα πολεμιστών που φέρουν κράνη όμοια με αυτό του Αλεξίου Κομνηνού. Πρόκειται για ένα χάραγμα από τη Δούρα του Β΄-Γ΄ αιώνα (σελ. 275, εικ. 5) και από την Πρεσθλάβα της Βουλγαρίας, που ίσως χρονολογείται στον Η΄ αιώνα (σελ. 274, εικ. 3).

19. W. ARENDT, *Der 'griechische Eisenhut' aus der Moskauer Rüstkammer*, *Zeitschrift für historische Waffen und Kostümkunde* 4 (13), 1932-1934, 1-3. Πρβλ. Τ. ΚΟΛΙΑΣ, *Byzantinische Waffen, Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*, Βιέννη 1988, 76. Ευχαριστώ τον Ταξιάρχη Κόλια για τη βιβλιογραφική βοήθεια που μου προσέφερε. Επίσης, ευχαριστώ τον Πλούταρχο Θεοχαρίδη, του οποίου το άρθρο «Υστερορωμαϊκά και πρωτοβυζαντινά κράνη. (Εξελιξεις στο σχεδιασμό τους όσον αφορά το πρόβλημα της προφύλαξης των αυτιών και της καλής ακοής)», *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1989, 477-506, αποτέλεσε το ερέθισμα για να έχω μαζί του μια ενδιαφέρουσα και κατατοπιστική συζήτηση σχετικά με την γενεαλογία των μορφών που πήραν τα κράνη.

20. Α. ΚΙΡΠΙČΝΙΚΟΒ, *Russische Waffen des 9.-15. Jahrhunderts*, *Waffen und Kostümkunde* 28, 1986, 101 και πιν. XIV, 3.

Αν θεωρηθεί ότι ο Αλέξιος Κομνηνός του μολυβδόβουλλου ταυτίζεται με τον θεμελιωτή του κράτους της Τραπεζούντας, τότε και η παρουσία του αγίου Γεωργίου στο πλάι του πρώτου ηγέτη της Τραπεζούντας δεν προξενεί εντύπωση. Ο άγιος Γεώργιος ήταν ένας από τους τρεις στρατιωτικούς αγίους που χρησιμοποίησαν στα μολυβδόβουλλά τους οι Κομνηνοί²¹. Τον άγιο Γεώργιο απεικόνιζε στα μολυβδόβουλλά του και ένας άλλος Κομνηνός, ο Ισαάκιος, ο πρώτος Κομνηνός που ανήλθε στον αυτοκρατορικό θρόνο²². Ο Ισαάκιος, που ήταν η *κρηπίς και ρίζα* των Κομνηνών, είχε ξεχωριστή θέση στην αίθουσα με τα προγονικά πορτραίτα των κατόχων της πολιτικής εξουσίας στην Τραπεζούντα²³. Ας σημειώσουμε ότι η στάση με την οποία εικονίζεται ο κάτοχος του μολυβδόβουλλού μας, Αλέξιος Κομνηνός, είναι ίδια με εκείνην του αυτοκράτορα Ισαακίου Α΄ Κομνηνού: και οι δύο φέρουν το ξίφος στον ώμο²⁴. Σύμφωνα με τον Οικονομίδη, αυτός ο εικονογραφικός τύπος τονίζει τις στρατιωτικές προτεραιότητες της διοίκησης του αυτοκράτορα Ισαακίου Α΄ Κομνηνού²⁵. Ίδιες ήταν και οι προτεραιότητες του Αλεξίου Κομνηνού, θεμελιωτή του κράτους της Τραπεζούντας.

Η παράσταση της Ανάστασης αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο που συνηγορεί στην ενίσχυση της υπόθεσής μας, ότι ο ιδιοκτήτης του μολυβδόβουλλου ταυτίζεται με τον Αλέξιο ΜεγαλοΚομνηνό. Το μολυβδόβουλλο αυτό με την παράσταση της Ανάστασης είναι το μόνο που ανήκει σε λαϊκό²⁶. Αντίθετα, κοινό χαρακτηριστικό των μολυβδοβούλλων που εικονίζουν την Ανάσταση είναι ότι προέρχονταν από το πατριαρχείο των Ιεροσολύμων, και ανήκαν σε κάποιον πατριάρχη ή στον πατριαρχικό κλήρο²⁷. Έτσι, η παράσταση της Ανάστασης φαίνεται να αποτελεί ένα μήνυμα του ιδρυτή του Κράτους της Τραπεζούντας.

Όπως είναι γνωστό, μεταξύ των βυζαντινών κρατών που δημιουργήθηκαν γύρω στα 1204 στη Μικρά Ασία, δηλαδή το κράτος της Νικαίας και της Τραπεζούντας, υπήρξε έντονος ιδεολογικός ανταγωνισμός²⁸. Από την πλευρά του κρά-

21. Βλ. παραπάνω, σημ. 10.

22. ΖV, αρ. 2680.

23. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The Chancery of the Grand Komnenoi*, *Ἀρχαῖον Πόντου* 35, 1979, 323 και σημ. 5.

24. ΖV, αρ. 86.

25. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Byzantine Lead Seals*, Ουάσιγκτον 1985, 17.

26. Για ευαγγελικές παραστάσεις σε μολυβδόβουλλα λαϊκών, βλ. παραπάνω, σημ. 9.

27. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, αρ. 774, 1173· Laurent, *Corpus V/2*, αρ. 1561-1568· ΖV II, αρ. 60-61, 402 α-β· *Collection Seyrig*, αρ. 251-253, πρβλ. και αρ. 389.

28. Πρβλ. Ο. ΛΑΜΨΙΔΗΣ, Ο ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών της Νικαίας και των Μεγάλων Κομνηνών δια την κληρονομίαν της βυζαντινής ιδέας, *Ἀρχαῖον Πόντου* 34, 1977/78, 3-19 ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ,

τους της Τραπεζούντας δεν έχει σωθεί κανένα γραπτό τεκμήριο για τη διαμάχη αυτή και, κατά συνέπεια, είναι αδύνατο να διερευνηθεί η επιχειρηματολογία που ανέπτυξαν ο Αλέξιος και ο Δαβίδ Κομνηνοί για να κατοχυρώσουν την εξουσία τους. Για την αντίθεση, όμως, των υποστηρικτών της Νικαίας προς τους δύο αδελφούς διαθέτουμε σημαντικές μαρτυρίες. Εξέχουσα είναι η μαρτυρία του Νικήτα Χωνιάτη, ο οποίος τους χαρακτηρίζει *ῥάμνους ἀκανθώδεις*²⁹. Σε ό,τι αφορά τα επιχειρήματα των δύο αδελφών, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι δεν θα διέφεραν από εκείνα που χρησιμοποιούσαν οι οπαδοί της πολιτικής εξουσίας στη Νίκαια, αλλά και στην Ήπειρο. Η επιχειρηματολογία-ιδεολογία αυτή διαπνεόταν από την πίστη ότι η πώση της Κωνσταντινούπολης ήταν αποτέλεσμα θείας τιμωρίας, που όμως δεν έφθασε έως την ολοκληρωτική καταστροφή, και ότι ο κάτοχος της πολιτικής εξουσίας θα ήταν ανορθώτης της αυτοκρατορίας. Σε επιστολή προς τον πατριάρχη Μανουήλ και εκφράζοντας το κοινό αίσθημα της τάξης του, ο μητροπολίτης Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτης τονίζει ότι ο Θεός οργίστηκε με τους Βυζαντινούς, αλλά, επιδεικνύοντας οίκτο, τους προσέφερε *τὸν οἶνο τῆς κατανύξεως* και όχι την *τρογία*. Ο Θεός παρέδωσε στους αλλοφύλους (Λατίνους) τη βασιλίδα των πόλεων, αλλά δεν επέτρεψε στα έθνη να καταλάβουν την ακρόπολή της, διατήρησε την πολιτική εξουσία (*σπέρμα βασιλείων*) και την ιεραρχία (*λύχνον ἱερωσύνης*)³⁰. Για κάθε πολιτική εξουσία, η ίδια η σύστασή της ήταν και αρχή αναγέννησης. Στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκε η ιδεολογία πολιτικής ανάστασης. Ο ίδιος μητροπολίτης, σε επιστολή του προς τον κάτοχο της πολιτικής εξουσίας του κράτους της Νικαίας, τον Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρι, τον χαρακτηρίζει ως *ξεναγό, συναγωγέα και τροφέα* των Κωνσταντινουπολιτών προσφύγων και σωτήρα της βασιλείας *ἣν πίπτουσαν ἀνέστισας καὶ συνέστησας λυομένην*³¹.

Βέβαια, κάθε Βυζαντινός, που εξέφραζε ιδεολογικές απόψεις περί πολιτικής ανάστασης, εμφάνιζε τον κάτοχο της πολιτικής εξουσίας στην οποία ήταν υποταγμένος ως το μοναδικό σωτήρα. Έτσι, στην πράξη για την εκλογή του επισκόπου Σκοπίων που έγινε κατ' οικονομίαν, με εντολή του Θεοδώρου του Αγγέλου της Ηπείρου, ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος παρουσιάζει τον κάτοχο της πολιτικής εξουσίας ως κέρασ σωτηρίας που έστισε ο Θεός, *μνησθεὶς ἐλέους πρὸς ἡμᾶς... ἀντιστήσας τοῦτον τοῖς καθ' ἡμᾶς... ἔθνεσιν, κάκείνοις μὲν σκανδάλου πέτραι εἰς πτώσιν... ἡμῖν*

La rivalité entre l'Etat des Grands Commènes et celui de Nicée à propos de l'héritage de l'idée byzantine, *Actes du XVe Congrès International d'Etudes Byzantines, IV Communications*, Αθήνα 1980, 186-191.

29. ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Ἱστορία*, 625· πρβλ. ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Λόγος* ιδ', σελ. 135: *ἀμφιστρεφόμενα τὸν Πόντον μειράκια*.

30. Μ. ΧΩΝ., αρ. 171, σελ. 336-337.

31. Μ. ΧΩΝ., αρ. 94, σελ. 151.

δὲ στήριγμα εἰς ἀνόρθωσιν. Στην επισκοπή Σκοπίων, ὅπως και αλλοῦ, κυριάρχησε ἡ κατάπτωση και ἡ ἐρήμωσις. Ὅμως, χάρις στη σωτήρια ἐπέμβασις του Θεοδώρου, ἡ επισκοπή καὶ τῆς ἀναστάσεως... κεκοινώνηκε³². Ἐξάλλου, ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης Απόκαυκος, γράφοντας στον πατριάρχη Γερμανό, παρουσιάζει τὸ Θεόδωρο Δούκα Ἄγγελο τῆς Ἠπείρου ὡς δῶρον μὲν ἀναμφιλόγως Θεοῦ, σωτήριον δὲ τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν, ἀνακλήτορα πόλεων, συναγωγέα τῶν σκορπισθέντων, συνδέτην τῶν διεστῶτων³³.

Ἀπὸ τα πολλὰ κείμενα που προσπαθοῦν να καταξιῶσουν τὸ κράτος τῆς Νίκαιας, δύο, που στρέφονται και κατὰ του ἀδελφοῦ του θεμελιωτῆ του κράτους τῆς Τραπεζούντας, του Δαβίδ Κομνηνοῦ³⁴, εἶναι χαρακτηριστικά για τὴν ἰδεολογία τῆς πολιτικῆς ἀνάστασις. Τὸ πρῶτο εἶναι τὸ κήρυγμα του πατριάρχη Μιχαὴλ Αυτοκρατοροῦ, ὁ ὁποῖος καλεῖ τους στρατιῶτες να ἀγωνιστοῦν ὑπὸ τις διαταγές του Θεοδώρου Α΄ του Λάσκαρι κατὰ του Δαβίδ. Ὁ πατριάρχης υπενθυμίζει ὅτι τὸ θεῖον, για να τιμωρήσει τους Βυζαντινοὺς, παρ' ὀλίγον να τους καταστρέψει και να τους παραδώσει στους ἐχθροὺς τους. Ὅμως, τονίζοντας ὅτι ἡ μοναρχία εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς θεῆς διοικήσεως που ὁ Θεὸς παρακώρησε στους ἀνθρώπους, ὁ πατριάρχης βεβαιώνει ὅτι ὁ Θεὸς πάντως τὸ τῆς πολυαρχίας ἄτακτον ἀναιρῶν, πάλιν ἠλέησε και ἡμῖν τὸ πρῶτον ἀγαθόν, τὴν βασιλείαν, ἐπανέσωσεν και ἔκανε αυτοκράτορα τὸ Θεόδωρο Λάσκαρι, ἕναν ἀνθρώπο φίλεργο, φιλόπονο και ἰκανὸ να ἀντεπεξέλθει στις δυσκολίες τῆς ἐποχῆς³⁵.

Τὸ δεύτερο κείμενο εἶναι τὸ ἐγκώμιο που ὁ Νικήτας Χωνιάτης πλέκει στον αυτοκράτορα Θεόδωρο Λάσκαρι μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία κατὰ του Δαβίδ. Ὁ Χωνιάτης εὐχαριστεῖ τὸ Χριστὸ για τὴν κηδεμονίαν πρὸς τους Βυζαντινοὺς, που ἦταν σαν τιμωρία και σαν δωρεά: ἔπαισας και ἰάσω ἀπόσω και ὠκειώσω ἔθανάτωσας και πάλιν ἐζώσας κατήνεγκας και ἀνέστησας³⁶. Ἐτσι, ἦλθε ἡ ἐκλογὴ του Θεοδώρου· ἡ δράσις του εἶχε ὡς στόχο εἶ πως ἀναθάλψεις οὕτως τὸ

32. J.-B. ΠΙΤΡΑ, *Analecta sacra et classica. Spicilegio solesmense parata, iuris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena*, τόμ. 6, Παρίσι-Ρώμη 1891, σφ. 78, σελ. 335.

33. V. VASILIEVSKY, *Epitrota saeculi XIII, Viz. Vrem.* 3, 1896, σφ. 27, σελ. 293-295.

34. Για τὴ δραστηριότητα του Δαβίδ σε ἀντιπαλότητα με τὸ κράτος τῆς Νικαίας, βλ. BRYER, David Komnenos, 180 κ. ε. Πρβλ. τὸν ὄρκο πίστις που δίνουν οἱ υπήκοοι του Κράτους τῆς Νικαίας στο Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρι. Στον ὄρκο αὐτὸ, οἱ δύο ἐγγονοὶ του Ἀνδρονίκου Α΄, ὁ Ἀλέξιος και ὁ Δαβίδ, μνημονεύονται ὡς ἀνταγωνιστές του κατόχου τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας του Κράτους τῆς Νικαίας: ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Cinq actes*, 123 και 140-141.

35. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Cinq actes*, 118, πρβλ. και 132.

36. ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Λόγος ιδ'*, σελ. 138.

ἀπεσβηκός ἤδη τῶν Ῥωμαίων φρόνημα³⁷. Ο Χωνιάτης τονίζει ότι ο Θεόδωρος κατόρθωσε να ανορθώσει τὰ ἡμέτερα ἤδη κείμενα χθόνια και να θέσει υπό τη σκιά του θανάτου τους εχθρούς του³⁸. Ο Θεόδωρος καὶ σημίνας τῇ σάλπιγγι τὸ εἰς πόλεμον ἐγερτήριον ἀτεχνῶς ἀρχαγγελικὸν ἀλάλαγμα τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσιμον, ξεσπῆκωσε τις βυζαντινές δυνάμεις³⁹.

Προκειμένου να μειώσει το κύρος του Δαβίδ και αναφερόμενος στη διαμάχη μεταξύ των κατόχων πολιτικής εξουσίας για τον τίτλο του αυτοκράτορα, ο Χωνιάτης τονίζει ότι ο Θεόδωρος Λάσκαρις δεν επελέγη ούτε ως ο απόγονος κάποιας αυτοκρατορικής γενιάς ούτε ως κάποιος που είχε αυτοκρατορική ενδυμασία· η επιλογή πήγε στον *πρώην κατὰ δίκην ἡγεμονεύοντα καὶ τότε τῶν ὄλων εἰς ἀρχιερεσίαν ἐνδεξιώτερον*⁴⁰. Ο λόγος του Νικήτα Χωνιάτη προσπαθεί να αντικρούσει το βασικό επιχείρημα του Δαβίδ, δηλαδή την καταγωγή του από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό. Όπως αναφέραμε, δεν έχουν σωθεί ανάλογα ιδεολογικά-φιλολογικά κείμενα από το κράτος της Τραπεζούντας. Ωστόσο, τόσο μια επιγραφή⁴¹, όσο και δύο μολυβδόβουλλα που ανήκαν στον Δαβίδ τονίζουν την αυτοκρατορική καταγωγή του. Το ένα από τα μολυβδόβουλλα έχει από τη μια πλευρά τον άγιο Ελευθέριο⁴² και την άλλη τον συνονόματό του, προφητάνακτα Δαβίδ⁴³. Πέρα από την υπόθεση, ότι ο Δαβίδ ανέπτυξε δραστηριότητα για τη δημιουργία μιας προσωπικής επικράτειας⁴⁴, γεγονός παραμένει ότι οι παραστάσεις των μολυβδόβουλλων του είναι ιδεολογικά φορτισμένες. Ακόμη και αν η παράσταση του αγίου Ελευθερίου αποτελεί προϊόν συγκυρίας⁴⁵, σημαντικό είναι ότι ο Δαβίδ, αναφερό-

37. ΧΩΝΙΑΤΗΣ Λόγος ιδ', σελ. 131.

38. ΧΩΝΙΑΤΗΣ Λόγος ιδ', σελ. 132.

39. ΧΩΝΙΑΤΗΣ Λόγος ιδ', σελ. 133.

40. ΧΩΝΙΑΤΗΣ Λόγος ιδ', σελ. 134.

41. H. GRÉGOIRE, Notes épigraphiques, *Revue de l'Instruction Publique en Belgique* n.s. 52, 1909, 3-6 πρβλ. BRYER, David Komnenos, 166.

42. LAURENT, *Vatican*, αρ. 178 BRYER, David Komnenos, 165.

43. ZV, αρ. 2754.

44. Αντίθετα από ότι υποστηρίζει ο BRYER, David Komnenos, 180, ο ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Ιστορία*, 626, μάρτυρας σύγχρονος με τα γεγονότα, υποστηρίζει ότι ο Δαβίδ δρούσε για λογαριασμό του αδελφού του: *τὸν οἰκεῖον μεγαλύνων κασίγνητον... πρόδρομος ἐκείνου καὶ προκίρυξ ἐγένετο*.

45. Βλ. BRYER, David Komnenos, 170, που εκδίδοντας ένα νέο μολυβδόβουλλο αρνείται το συνειρμό μεταξύ ελευθερωτή και Αγίου Ελευθερίου που έκανε άλλοιτε ο V. Laurent. Ωστόσο, δεν είναι εξίσου αυθαίρετη η υπόθεση που κάνει ο Bryer; Ότι δηλαδή η μορφή του Αγίου Ελευθερίου τοποθετήθηκε στο μολυβδόβουλλο του Δαβίδ προκειμένου να εγγυηθεί ο άγιος τη συμφωνία με τους Λατίνους μισθοφόρους, μια και οι τελευταίοι γνώριζαν τον άγιο Ελευθέριο της Ζάρας; Η Ζάρα ήταν μια πόλη που οι σταυροφόροι κατέλαβαν και κατόπιν λεηλάτησαν.

μενος στην αυτοκρατορική καταγωγή του, τοποθετεί στο μολυβδόβουλλό του το συνονόματό του βασιλέα και προφήτη Δαβίδ. Ως πρόγονος του Χριστού, ο προφητάναξ, καλείται να επικυρώσει τη νομιμότητα της αυτοκρατορικής κληρονομιάς και να επισημάνει τον εκλεκτό του Θεού. Με τον τρόπο αυτό, το εγκώμιο του Χωνιάτη στον Θεόδωρο Λάσκαρι μας παραδίδει αρνητικά ό,τι υπονοεί το μολυβδόβουλλο του Δαβίδ Κομνηνού. Στην ιδεολογικά φορτισμένη διατύπωση των επιγραφών στα μολυβδόβουλλα του Δαβίδ προστίθενται και οι εικονικές παραστάσεις. Οι παραστάσεις αυτές αποτελούσαν «κείμενο» καταξίωσης του κατόχου του μολυβδόβουλλου, Δαβίδ.

Η παράσταση της Ανάστασης στο μολυβδόβουλλο του Αλεξίου Κομνηνού αποτελεί στοιχείο καταξίωσης του κατόχου του, που συμμετέχει στην ιδεολογία της πολιτικής ανάστασης. Όπως είδαμε, στα κείμενα που προσπαθούν να καταξιώσουν τον κάτοχο της πολιτικής εξουσίας ως νόμιμο φορέα και του αυτοκρατορικού τίτλου, ως επωδός επαναλαμβάνεται η ανόρθωση από μια σχεδόν ολοκληρωτική καταστροφή, η ανάσταση από έναν σχεδόν θάνατο. Όπως τα μολυβδόβουλλα του Δαβίδ Κομνηνού, έτσι και το μολυβδόβουλλο του Αλεξίου Κομνηνού αποτελούσε μια ιδεολογική διακήρυξη. Η παράσταση της Ανάστασης στο μολυβδόβουλλο του Αλεξίου Κομνηνού γίνεται η επωδός της σωτηρίας και της ανασύστασης του βυζαντινού κράτους⁴⁶. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να υποθέσουμε ότι ο Αλέξιος Μεγαλόκομνηνός ήταν από τους πρώτους που ανέπτυξαν την ιδεολογία της πολιτικής ανάστασης.

Πράγματι, τον Απρίλιο του 1204, ταυτόχρονα με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους (13 Απριλίου 1204), ο Αλέξιος καταλαμβάνει την Τραπεζούντα⁴⁷. Είναι προφανές ότι η δραστηριότητα του Αλεξίου αναπτύχθηκε σε μια αυτοκρατορία υπό διάλυση, σε μια περιοχή εκτός ελέγχου από την Βασιλεύουσα⁴⁸. Στα πλαίσια αυτά, θα πρέπει να αναρωτηθούμε μήπως η παράσταση της Ανάστασης στο μολυβδόβουλλο, του οποίου ο ιδιοκτήτης δεν φέρει κανένα τίτλο, στρεφόταν κατά των Βυζαντινών που κυβερνούσαν στη Κωνσταντινούπολη, μήπως

46. Για μια ανάλογη προσπάθεια υπονόησης πολιτικού μηνύματος μέσω μιας θρησκευτικής παράστασης βλ. Τ. ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ, Άγιος Δημήτριος του Κουτσούρη: το εικονογραφικό πρόγραμμα του τρούλλου, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για το δεσποτάτο της Ηπείρου*, Άρτα 1992, 432 κ.ε.

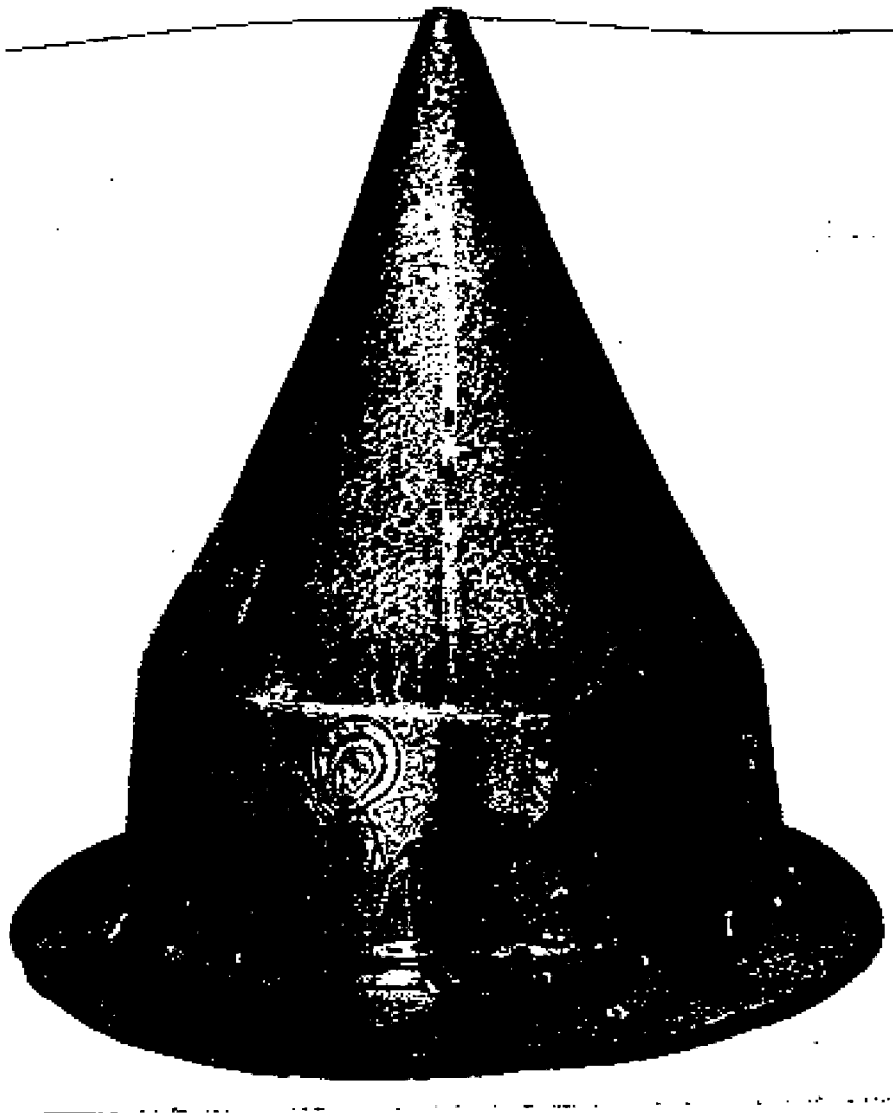
47. Ο. ΛΑΜΨΙΔΗΣ, *Μιχαήλ του Παναρέτου, περί των μεγάλων Κομνηνών, Εισαγωγή - έκδοσις, σχόλια*, Αθήνα 1958 = *Άρχαιον Πόντου* 22, 1958, 61.

48. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: à propos de la «partitio Romaniae», *Rapport au XVe Congrès International d'Etudes Byzantines*, Αθήνα 1976, για την Τραπεζούντα, σελ. 19-20.

επαγγέλονται την αναβίωση της δυναστείας των Κομνηνών. Το μολυβδόβουλλο που βρέθηκε στην Τραπεζούντα μνημονεύει τον ιδρυτή του κράτους που την έκανε πρωτεύουσα μιας «αυτοκρατορίας».

Εικ.1. Το μολυβδόβουλλο του Αλεξίου Κομνηνού. Στον εμπροσθότυπο ο ιδιοκτήτης του μολυβδόβουλλου με στρατιωτική ενδυμασία, πλάι στον στρατιωτικό άγιο Γεώργιο. Στον οπισθότυπο παράσταση της Ανάστασης.

Εικ. 2. Τελετουργικό κράνος του Μουσείου της Μόσχας. Το κράνος θυμίζει αυτό που φέρει στο μολυβδόβουλλο ο Αλέξιος Κομνηνός.

Paris GOUNARIDIS, Un sceau de plomb d'Alexis Ier Grand Comnène

L'auteur édite un sceau de plomb qui appartenait à Alexis Comnène. Le sceau représente d'un côté le propriétaire, en tenue militaire, à côté de saint Georges et de l'autre, la résurrection. Le propriétaire est identifié au fondateur de l'État de Trébizonde Alexis Ier Grand Comnène, sur la base des faits formels ainsi que sur les conceptions (idéologie de la résurrection), qui prévalaient auprès des Grecs à l'époque de la domination de Constantinople par les Croisés.